

מוספים, ספרים, אירועים

שאלה לממשלה

ממשלת ישראל נוהגת לפרסם בעיתונות מודעות אבל על קרבנות הטרור בוז הלשון: "ראש הממשלה, ממשלת ישראל, והעם בישראל אבלים על מותם של - - - הי"ד אשר נרצחו בפיגוע חבלני נפשע בידי טרוריסטים פלסטינים בני עוולה, ומשתתפת באבלן הכבד של המשפחות".

ושאלתי היא: מדוע לא יפרסמו ראש הממשלה, הממשלה והעם בישראל, מודעות אבל בנוסח דומה גם על מותם של אזרחים ישראלים שנטלו את חייהם בידיהם, עקב המצוקה הכלכלית שלה אחראית הממשלה?

זאת ועוד: אף שיותר אזרחים מצאו את מותם בשל המצוקה הכלכלית מאשר מטילי הקסאם, שטרם גרמו שריטה לאיש (תושבי שדרות עצמם אומרים שהם חרדים יותר מהמצב הכלכלי מאשר מטילים אלה), הממשלה לא עושה שום דבר ממשי בעניין הכלכלי, אבל מבובות מיליונים, לשווא, בפשיטות טנקים לרצועת עזה, וגם הורגת שם חפים מפשע.

על קצה המזלג

מיצירת המופת הקלאסית הגדולה **גרנגטואה ופנטגוראל** מאת פרנסואה רבלה (1483-1553), הרואה עתה לראשונה בשלמותה אור בעברית, בתרגומו הנהדר של עידו בסוק (הוצאת דביר והמועצה לתרגומי מופת, שני כרכים, ארבעה ספרים, 854 עמ', 2003, בלוויית אירורים מאת גוסטב דורה), אוכל רק להטעים את הקוראים על קצה המזלג. הערכה מפורטת ומלאה היא בכל מקרה עניין למומחים, ובאמת, הספר מלווה בשלושה מבואות: מאת המתרגם ("תרגום היסטורי או תרגום ארכיאולוגי?"), מאת פרופ' אילנה זינגר ("קווים לדמותו

הספרותית של רבלה"), ומאת ד"ר נדין קרפטי-צור ("גבולותיו של הומניסט פרוע") המספקים את הרקע הנאות לכניסה לעולמה של יצירה מורכבת זו, בנוסף למנגנון הערות מפורט, שסיפק המתרגם ושהוא מחקר בפני עצמו, שבלעדיו עלול הקורא להחמיץ הרבה. כמה מילות הקדמה בכל זאת דרושות כאן, ואני בוחר להסתייע בעדות מקצועית נוספת, מאמרה של ד"ר לנה שילוני על הספר ותרגומו "בארץ הענקים ובממלכת המילים" ('הארץ', תרבות וספרות, 2.5.03).

שילוני כותבת כי התרגום השלם לעברית של יצירת פרנסואה רבלה, הוא חג לשפה העברית ולתרבותה. "עידו בסוק המתרגם-היוצר עשה מעשה שלא ייאמן: הוא נטל יצירה קלאסית מן המאה ה-16, תערובת של סאטירה ברוח הרנסנס ההומניסטי, עם מעשיות פרועות בהשראת ימי הביניים, כתובה בשפה שצרפתי בן זמננו מתקשה להבינה, גדושה רמזים להווי רחוק ואזוטרי, והפך אותה ליצירה עברית חיה ונושמת, בועטת ומצחיקה, מתוחכמת וגסה, כפי שהיתה כמעט במקורה לפני חמש מאות שנה. התרגום רב-ההמצאות מצליח 'לגיידי' את רבלה. המתרגם הנהגה למצוא שווי ערך בעברית להשתוללותו הלשונית של רבלה, למשחקי המילים, לרשימות הפארודיות, לשמות המצחיקים ולגסויות האינסופיות, והנאתם הכפולה - של רבלה ושל המתרגם - מדביקה את הקורא המשתאה ומשתעשע."

היא מציינת בהמשך, כי על רבלה עצמו לא ידוע הרבה. שני הספרים הראשונים ראו אור בליון שהיתה אז, בשנת 1534, מרכז הומניסטי ספרותי. בספרים אלה עומדים במרכז סיפורים גרוטסקיים על שני הענקים ("גרנגטואה הגדול", האב, ו"פנטגוראל מלך הצמאנים", הבן), שדמויותיהם שאובות מהמסורת הצרפתית העממית. כעבור עשר שנים הופיעו שני הספרים הנוספים. בספר השלישי יוצא

חברו של פנטגוראל, פנורז' הערמומי, לבקש תשובה לשאלה האם עליו להתחתן, ומציג את שאלתו לדמויות רבות, שונות ומשונות. בספר הרביעי עורכים השניים מסע לאיים דמיוניים המייצגים מגוון של אפשרויות קיום אנושיות. רבלה היה רופא ואיש כנסייה וכוהן נותר עד סוף ימיו, אף שהקריירה שלו היתה חריגה למדי, ובכתיבתו היה אחד ממבקריה החריפים של הכנסייה והאקדמיה, וספריו גם הוחרמו לא אחת בידי השתיים. מה שברור, לדבריה, הוא רצונו של רבלה לשחרר את האדם מכבלי הסכולסטיקה של ימי הביניים ולהציע אידיאל של חיים טובים יותר. האוטופיה של רבלה מתגשמת במנזר תלם, אותו מקים גרגנטואה, והעומד בניגוד קוטבי למנזרים דתיים של זמנו: "בתלם לא תהיה עוד הפרדה בין המינים, גברים ונשים יבלו בצוותא בנעימים וכלל יחיד יהיה נר לרגליהם - עשה מה שברצונך".

אין ספק, לדעתי, שחלק גדול מן ההנאה של הקורא העברי בימינו טמונה בעושר ההמצאה וההברקה של התרגום. ואין זה מקרה, שכן הכלל הראשון ב"פואטיקת התרגום" שקבע לו בסוק אומר: "על המתרגם ליהנות מעבודת התרגום באותו אופן שהסופר הנהגה מכתבת היצירה, ושעל הנאה זו להיות ניכרת" (י"ג). בסוק מוסיף שם וקובע, כי בעצם "הקורא מקבל כאן שני טקסטים: תרגום ומערך הערות. התרגום משתולל ואילו הערות מדויקות". זוהי, אמנם, מעין סדנת מתרגם. מוסבר בה מהו הטקסט האמיתי ומהי הטרנספורמציה התרגומית שהוא עובר.

ואכן, דומה שבכך מסייע לו הטקסט המקורי עצמו. כפי שמעירה בהקדמתה פרופ' זינגר, שמות גיבורים רבים ביצירה הם "שמות משמעותיים", הקשורים לתאוות אוראליות - אכילה, שתייה ומין - מה שמאפשר למתרגם להשתעשע לא מעט ביצירת מקבילות עבריות לשמות אלה. למשל Grandgousier, אביו

של גרגנטואה, שמשמעות שמו, וכך הוא מתורגם, היא "גדלוע" (בעל-לוע-גדול); או אשתו Gargamelle שמשמעות שמה "גרוניתא" (אשה-גרון); או גרגנטואה Gargantua שמשמעותו "גרגרן" (ובתרגום מילולי: "גרגרן אתה"; שכן מיד כשנולד פצח פיו בדרישה "לשתות!" וראה להלן); ואשתו Badebec שמשמעותו "פעורת-פה", או "שגל-פה"; ופנטגרואל Pantagruel שמשמעו "צמא-כל" או "צמאן" וכן רבים

נוספים, למשל הנזיר "ז'ן קצצרים" - "הקוצץ בצרים", שמובטח לכם שלא תשכחו את שמו, המציעים למתרגם כר נרחב להתגדר בו. נפנה עתה לכמה דוגמאות מן הספר הראשון - "חיינו מעוררי הפלצות של גרגנטואה הגדול אבי פנטגרואל" - (ואכן, יש משהו מפלצתי בממדיו ובסגולותיו של גיבורו), שרק הן יכולות להטעימנו את טעמו הממשי של הטקסט:

תחילה יש לומר, כי גרגנטואה "נישא אחד עשר חודש בבטן אמו" ("הריונו של נשים עשוי להימשך כזמן הזה ואף למעלה מכך, במיוחד בעת שהעובר פרי הילולים של ממש הוא, או אישיות אשר מעפלים גדולים נכונו לה" - מלמדנו רבלה); הוא נולד "דרך האוון", ומרגע שיצא לאוויר העולם, פצח פיו ודרש "לשתות, לשתות, לשתות!"; כשאחוזו את גרגמלה צירים וכרעה ללדת, ביקש גרגנוזיה, בעלה, לזרזה בלידתה. עקב כך מתפתחים ביניהם חילופי הדברים הבאים, שאפשר אולי לשמוע כמותם גם בחדרי לידה בימינו:

"גיבורה כמו כבשה!" עודד אותה. "כואי תיפטרי מזה ונעשה מהר עוד אחד."
 "אה, באמת!" אמרה, "כמה קל לכם הגברים, לדבר כך! נו טוב, אני אעשה מאמץ אם זה מה שאתה רוצה,

רק הלואי שהיית חותך אותי!"
 "את מה?"

"בחיידך!" אמרה, "אתה הרי גבר בגברים! אתה מבין אותי?"

"את האיבר שלי?" אמר. "חזיו ורעם! אם זה מה שירגיע אותך, תביאי סכין ונגמור את העניין."

"אוי!" אמרה, "יסלה לי אלוהים. סתם ככה אמרתי את זה, אל תשים לב למה שאני מקשקשת. רק שאני אצטרך עוד לסבול הרבה, שככה יעזור לי אלוהים, והכול באשמת האיבר שלך ובשביל התענוגות שלך" (עמ' 31).

הלידה עצמה היתה מסובכת בשל זלילת מעיים גסה שזללה גרגמלה קודם לכן, ושגרמה לה שלשולים תחילה ועצירות אחר כך. סופו של דבר שילדה את תינוקה "דרך האוון":

אך נולד, לא קרא כמו שאר העוללים: "מא! מא!", אלא הצטעק בקול גדול: "לשתות! לשתות! לשתות!" משל הזמין את כל העולם להסב עימו לשתיה וכה נישא קולו ברמה עד כי הגיע עד קצווי מחוזות שיתיון ומשתית.

חוששני כי אינכם מאמינים שלידה כה מופלאה אכן קרתה. היינו הך לי... כלום יש במעשה שכזה דבר מה הנוגד לחוק ולתבונה, סותר את התבונה ואת כתבי הקודש? לדידי איני מוצא דבר במקרא המנוגד לו.

ואם כה היה רצון אלוהים, כלום תרהיבו עוז לטעון שאין לאל ידו לעשות זאת?!... אם יעלה רצון מלפניו, יילדו כל הנשים מעתה ואילך את ילדיהן דרך האוון.

בכחוס - כלום לא צואצא מירכו של יופיטר?

ורקוטיאד - הכי לא נולד מעקב אמו?

ומינרוה - האם לא זינקה ממוחו של יופיטר, דרך אחונו?

ואדוניס - שמה לא הנץ מקליפה של עץ המור?

וקסטור ופולוקס - מקליפת ביצה שלדה הטילה ודגרה עליה? (עמ' 35).

הארכתי קצת במובאה זו על מנת להראות את רוחב הדעת של המחבר, את כושר ההמצאה של המתרגם, ואת מנגנון ההערות העשיר של התרגום: "לידה דרך האוון" היא כמובן לגלוג על הנס האלוהי; "שיתיון ומשתית", הם "שמות מחוזות סמוכים למקום הולדתו של רבלה שבהגיתם המקומית דומים לנטיות הפועל 'שתה' (boire) בצרפתית", כפי שמוסבר שם באחת ההערות. הערות רבות נוספות מלוות פיסקה זו, כאשר כל שם ומושג מוסברים ומוערים בצורה שמעשירה את הקריאה.

אפשר להמשיך ולצטט כך מכל עמוד כמעט. למשל, לפי גירסה אחת "שבועה עשר אלף תשע מאות ושלוש עשרה פרות הוחרמו לצורך הנקתו הסדירה" של הרך הנולד. לפי גירסה אחרת "טענו מלומדים מבית מדרשו של דונס

סקוטוס [1270-1308 סכולסטיקן שנחשב מופת של ערפול], כי אמו היניקתהו, וכי יכלה לסחוט מדדיה אלף ארבע מאות ושתיים חביות ענק בנות אלפיים שבע מאות ליטר כל אחת ועוד תשע קדרות חלב בכל פעם." בין שתי הגירסאות נתעוררה מחלוקת וטענה זו הוכרזה "שערורייה דדית" (עמ' 37). עיון בהערות מראה שם באיזו דרך יפה הגיע בסוק להברקה תרגומית זו, שאינה אלא אחת מרבות בספר. הקיצור, היה זה תינוק "טוב מראה, ולו שמונה עשר סנטרים כמעט. ממעט היה לבכות, אולם חירבן בכל רגע, שכן ישבן עתיר ליחות היה לו להפליא וקול ישבנו מפוצץ והולך בבריטון עז". אך גדל מעט, כבר שלח ידיים לכל עבר:

האשמאי הקטן הזה היה ממזמז תמיד את אומנותיו. הופך בהן והופך בהן שהכול בהן. וכבר החל מנסה עליהן את חרב הפיפיות שלו, שהאומנות היו מקשטות מדי יום בזרים ובסרטים נאים. מבלות היו את זמנו בעידונה ובליטופה בין אצבעותיהן כאילו היה עלי במכתש. ואחר כך מתפוצצות מצחוק משהיתה החרב מתלהטת ומזדקפת... האחת כינתה אותה מגופת חבית שלי, חברתה זמורת זהב שלי, האחרת מסתם-חחור שלי, מחורר שלי, מקדח שלי, עלסוסון שלי, נקניקון אדמון שלי... (עמ' 51).

וכל זאת, כאמור, על קצה קצהו של מזלג.

שני כנסים, שתי שאלות

לשני כנסים באוניברסיטת תל-אביב שמתי פעמי בשבוע האחרון של חודש אפריל. האחד נושאו היה "חנה ארנדט - חצי מאה של פולמוס", והשני ספרם המשותף של אריאלה אזולאי ועדי אופיר **ימים רעים - בין אסון לאוטופיה** (הוצאת רסלינג). לא ניהלתי רישום מדויק של הדברים, ובכל זאת, מפאת חשיבותם, אני רוצה לציין כאן כמה נקודות מתוכם, וגם לרשום שתי שאלות שעלו בדעתי במהלכם.

בכנס הראשון שרטט המנחה, פרופ' משה צוקרמן, ראשי פרקים לדמותה ולהגותה של ארנדט: חנה ארנדט נחשבת למי שחוללה מהפכה, שהרגיזה את השמאל המרקסיסטי, בכך שהעניקה פרימאט לחשיבות הפוליטי על פני החברתי; היא זו שהכניסה לדיון את מושג הטוטליטריות וכינסה (בספרה הידוע על מקורותיה) תחת גג אחד את הפשיזם, הקומוניזם, הנאציזם והסטליניזם; בספרה על משפט אייכמן טבעה את מושג הבנליות של הרוע - לפיו מספיק להיות בורג במערכת (לא צריך להיות מפלצת דווקא) כדי להשתלב ברע